

BARBARA PREGELJ

Pogled na (samo)cenzuro skozi štiri delovalniške vloge

Na temelju teoretskih izhodišč o cenzuri (M. Dovič), predvsem pa lastnih izkušenj in konkretnih primerov bom razmišljala o (samo)cenzuri pri prevajanju, urednikovanju, raziskovanju in branju, torej na ravneh produkcije, distribucije in recepcije. Pri tem bom preverjala, ali še vedno drži, da je prevod lahko pogumnejši od izvirnih besedil; kako pomembna je avtocenzura in upoštevanje družbenih norm pri uredniškem delu; kako uveljavljanje Pennacovih spodbud bralcu določa bralne projekte ter kakšna cenzura določa dostopnost raziskovalnih gradiv na področju znanosti.

Based on theoretical foundations about censorship (M. Dovič), and especially on my own experiences and concrete examples, I will reflect on (self)censorship in translation, editing, research, and reading, i.e., on the levels of production, distribution, and reception. In doing so, I will examine whether it still holds true that a translation can be bolder than the original texts; how important self-censorship and consideration of social norms are in editorial work; how the implementation of Pennac's reading incentives shapes reading projects and what kind of censorship determines the accessibility of research materials in the field of science.

Ključne besede: sistemska teorija, cenzura, delovalniške ravni, prevajanje, urednikovanje, motiviranje za branje, literarni posredniki, raziskovanje

Keywords: systems theory, censorship, functional levels, translation, editing, reading motivation, literary intermediaries, research

Uvod

Pričujoči prispevek se teoretsko naslanja na sistemske raziskave literature in iz teh izhajajoče raziskave o cenzuri, ki jih je v našem prostoru razvijal predvsem Marijan Dovič. Ta poudarja, da se pojem cenzure »*izogiba dokončni opredelitvi*« (Dovič, 2008, str. 9), zato je v premisleku o njem ob formalnih in institucionalnih razsežnostih treba upoštevati tudi neformalne, implicitne vidike cenzurira-

nja, ki delujejo tudi v samocenzuri, to je v stanju »*notranje napetosti, ki se bori proti tistemu, kar bi (morda) želeli zapisati*« (Dovič, 2008, str. 18). Premisleka o (samo)cenzuri se lotevam izrazito praktično, ob upoštevanju delovalnih ravni, ki jih je v premislek o slovenski in svetovni literaturi kot sistemu prinesla sistemska in prevodoslovna teorija (Dovič, 2004; Perenič, 2010; Zlatnar Moe, 2017),¹ in z upoštevanjem nekaterih že objavljenih spoznanj (Pregelj, 2019a; Pregelj, 2020; Pregelj, 2023). Iz slednjih povzemam predvsem empirično večkrat izkazano specifiko slovenskega literarnega polja, da se njegovi agentje pogosto pojavljajo v različnih posredovalnih vlogah in na različnih delovalniških ravneh,² zato te, ki jih izpostavlja tudi naslov prispevka, niso nikakršna izjema, temveč prej pravilo.

Premiselek o (samo)cenzuri, ki ga ponujam, se skuša ravno s pomočjo refleksije distancirati od vloge cenzorja in cenzuriranega, pri tem pa se osredinja na mehke, subtilnejše ter implicitne oblike, značilne za čas »*post-totalitarne cenzure*« (Dovič, 2008, str. 16), ki ga določajo predvsem kapitalistični knjižni trg, etika (vključno s politično korektnostjo, zaščito marginalnih skupin in eksplicitno cenzuro za mlade bralce) ter zakonodaja (prav tam). Večinoma kombinira dva pogleda: preventivnega (tj. premiselek o morebitnih bralskih zavračanjih besedila) in retroaktivnega (primere, ko je dejansko prišlo do cenzure in represije), ki jih aplicira na področju raziskovanja, branja, prevajanja in urednikovanja, pri čemer se zaveda, da gre za osebno, torej parcialno izkušnjo, ki jo je težko posplošiti, četudi je v marsičem prav gotovo tudi reprezentativna.

Cenzura in znanstveno raziskovanje

Ustava Republike Slovenije v 59. členu zagotavlja svobodo znanstvenega in umetniškega ustvarjanja, slovenski *Zakon o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti* pa v 2. členu že med načeli določa: »*Znanstvenoraziskovalna dejavnost temelji na načelih odprte znanosti, kar vključuje zlasti odprt dostop (po načelu odprt, kolikor je mogoče, zaprt, kolikor je nujno) do vseh raziskovalnih rezultatov, ki morajo biti najdljivi, dostopni, interoperabilni in vnovič uporabni, pa tudi uporabo odgovornih metrik za ocenjevanje znanstvenoraziskovalne dejavnosti ter vključevanje skupnosti in občanske znanosti.*« Načelo odprte znanosti je podrobneje pojasnjeno v 40., 41. in 42. členu istega zakona ter zrcali evropska prizadevanja za odprto znanost, za katere si v zadnjem času še posebej prizadeva Evropska komisija (https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-2020-2024/our-digital-future/open-science_en).

- 1 Sistemska teorija literature svoje raziskovalno področje osredinja na literarni sistem, ki je vpet v zapletene socialne, politične, kulturne, ekonomske, znanstvene in izobraževalne kontekste. Literaturo kot sistem sestavljajo komunikatna baza (tekst) in multiple komponente, ki se delijo na tri delovalniške ravni: proizvodno, distribucijsko, recepcijsko in obdelovalno. Literatura torej ni zgolj besedilo (največkrat v natisnjeni obliki), temveč je vse, kar je povezano z njo. Od drugih se to pojmovanje literature razlikuje predvsem po tem, da literatura ni samo nek tekst in pogojno še ustvarjalec, marveč so pomembne tudi vse ostale dejavnosti, povezane z literaturo, tudi tiste, ki na prvi pogled niso tako očitne (na nivoju produkcije poleg teksta in avtorja še uredniki in drugi zaposleni na založbah; na nivoju distribucije založništvo, distributerji, knjigarne, knjižnice; na nivoju recepcije in obdelovanja ob bralcih in poslušalcih tudi recenzenti in kritiki, literarni znanstveniki, člani vzgojno-izobraževalnega procesa).
- 2 To izkazujejo rezultati različnih anket s prevajalkami in prevajalci ter lektoriciami in lektorji, ki smo jih opravili v daljšem časovnem obdobju, objavili pa v *Beli knjigi o prevajanju* (Analiza, 2020; Pregelj, 2019a; Mikolič Južnič, 2019; Perić in Dolanc, 2019; Mlakar Pučnik, 2019; Potočnik Černe in Malej, 2019; Pregelj, 2019b), pa tudi med uredniki in urednicami (Pregelj, 2023).

Odpri dostop ne omejuje intelektualne lastnine, torej industrijske lastnine (izume – patente, blagovne znamke, industrijske vzorce in modele ter označbe porekla) in področja avtorskih pravic, ki zajema lastnino umetniških in literarnih del. Zavzema se le za princip dostopnosti rezultatov ob spoštovanju (navajanju) intelektualne lastnine.

Vedno in povsod ni tako, kar kažejo težave s pridobivanjem podatkov o Branislavi Sušnik, ki smo jih v času koronavirusne epidemije želeli pridobiti za potrebe raziskave in nastajanja spletne strani *Bivališča Branislave Sušnik / Moradas de Branislava Sušnik* (<https://branislavasusnik.wordpress.com/>). Tam smo ob obeleževanju 100. obletnice rojstva slovensko-paragvajske antropologinje v času med 28. marcem in 28. aprilom 2020 objavili 30 spletnih prispevkov, ki so v svoji razširjeni različici doživeli tudi natis v dvojezični znanstveni monografiji z istoimenskim naslovom. Iskanje podatkov je bilo zaradi epidemije oteženo, zato smo podatke po elektronski poti skušali pridobiti tudi od Etnografskega muzeja Andrés Barbero, kjer je Sušnikova dolga dela službovala in raziskovala. Muzej z vsemi zbirkami (vključno s številnimi predmeti in materialno dediščino paragvajskih staroselskih skupnosti) je v lasti fundacije *La piedad*, ki je bila gluha za naše prošnje in se je (z molkom) odločila, da nam dokumentov, za katere smo zaprosili, ne bo posredovala. Vedeli smo, da jih imajo in da jih pripravljajo za njihovo obeleževanje obletnice rojstva slovensko-paragvajske antropologinje. Tako smo bili prisiljeni uporabiti dokumentacijo, dostopno v slovenski Narodni in univerzitetni knjižnici, a bili vseeno deležni zelo neposrednih in bolj subtilnih pritiskov, naj objavljene dokumente umaknemo.

V tem primeru gre torej za klasičen poskus cenzuriranja (prepleta moči in znanja), ko so nosilci družbene moči (v tem konkretnem primeru vodstvo muzeja) skušali nadzirati pretok idej in omejiti delovanje tistih, ki niso bili pod njihovih neposrednim vplivom in so skušali z drugačnim in večplastnim pogledom na raziskovalko razplastiti njeno precej monolitno podobo, ki je uveljavljena v Paragvaju, predvsem v krogih, povezanih z etnografskim muzejem.³ S tem je dvojezični portal *Bivališča Branislave Sušnik* postal nekakšen dvojnik bolj uveljavljene podobe raziskovalke, ki se je razširjala predvsem iz etnografskega muzeja, zato ne preseneča, da ga omenjena institucija v celoti spregleduje in ga v svojih prispevkih niti ne omenja. Ob poskusu cenzure gre torej tudi za samocenzuro navedene institucije.

Cenzura pri branju

Branje je raznovrstno in ravno zato je Daniel Pennac menil, da ne prenese velelnika in v skladu s svojim prepričanjem bralcu podelil vrsto pravic: da ne bere, preskakuje

3 Ob izjemnem znanstvenem opusu, s katerim je nedvomna pionirka na področju etnografije, socialne antropologije in arheologije, Branislava Sušnik, »la doctora«, velja tudi za predano znanstvenico, ki se je odpovedala vsemu, da je lahko sledila klicu znanosti. Večina paragvajskih raziskovalcev do naše raziskave je bila povezana zgolj z muzejem (Pusineri, Reynfeld), mi pa smo k sodelovanju pritegnili tudi druge paragvajske raziskovalce in umetnike (Escobar, Scappini, Robertti, Aquino González, Bogado, Areté), ki so izpostavili tudi prej manj upoštevane vidike njenega dela in osebnosti. Prim. portal <https://branislavasusnik.wordpress.com>

strani, knjige ne dokonča, ponovno bere, bere karkoli in kjerkoli, da bere iz užitka, lista po knjigah, bere naglas in da o prebranem molči (1996). Iz istega razloga, in z upoštevanjem raznovrstnost branj v različnih okoliščinah ter z osredotočanjem na kurikularno branje,⁴ je Igor Saksida poudaril, da bralec pri bralnem dogodku nima enakih pravic, kot jih ima pri zasebnem branju. V nasprotju s Pennacom imajo bralci pri bralnem dogodku naslednje pravice in dolžnosti: da vodeno berejo besedila, če se želijo z drugimi o prebranem pogovarjati; berejo poglobljeno in kritično; zaradi vzgojne vloge šole morajo brati tudi to, kar jih trenutno ne zanima; knjigo smejo in morajo prebrati večkrat in ob tem razvijati procese razumevanja in vrednotenja besedila ter pridobivati metakognitivno znanje; pravico imajo do kakovostne in dovolj zahtevne knjige, da bo bralni dogodek zanimiv izziv, če naj se branje razvija; spoštovati morajo pravila skupinskega tekmovalno-sodelovalnega branja in učenja, upoštevati sogovornika ter argumentirano in strpno izražati lastno mnenje; bralci pri bralnem dogodku nadgrajujejo prvotno spontano doživetje, pri tem jih vodijo tako mentor na podlagi didaktične prognoze ter njegovi vrstniki; bralci imajo pravico do kakovostnih bralnih nalog, ki sooblikujejo skupno razpravo o prebranem; pravico imajo tudi do mentorjevega nasveta, ki izvira iz poznavanja in nadgrajevanja subjektivnih bralnih interesov; pri interpretativnem glasnem branju izražajo svoje razumevanje besedila, s tem pa vplivajo tudi na razumevanje sobralcev, kar omogoča dinamično in neizčrpno diskusijo o pomenu in smislu besedila; bralci svoje razumevanje in vrednotenje književnosti morajo deliti z drugimi, zagovarjati oziroma utemeljevati lastno mnenje in prisluhniti mnenjem sobralcev (tudi mentorjevemu) (Saksida, 2017, str. 318–319).

Primerjava obeh izhodišč zelo jasno poudarja razliko med literarnim sistemom in specifično enega od njenih podsistemov, mladinsko književnostjo, kjer je skrb za to, kaj in kako se bere, prisotna že vse od njenih začetkov. Moraliziranje in odkrito cenzuriranje v mladinski književnosti sta večinoma bolj spomin na njene otroške bolezni, vseeno pa ostaja način komunikacije na tem literarnem področju enosmeren, nadziran in hierarhičen, kjer odrasli pišejo, priporočajo in tudi interpretirajo besedila, namenjena mladim bralcem (Hunt, 1994, str. 2). Mladinska književnost nastaja za mladega bralca z omejeno recepcijsko zmožnostjo, zato jo še bolj kot njen končni uporabnik določa njen dvojni naslovnik: mladinsko literarno besedilo namreč vedno predpostavlja literarnega posrednika, s pomočjo katerega šele lahko doseže svoje ciljno občinstvo. Ker se prejemnik (otrok) šele formira, potrebuje različne posrednike: institucije (institucionalni posredniki določajo značilnosti knjig, namenjenih otrokom), založbe (njihov cilj je izbrati literarna besedila ter ustvariti knjigo, jo promovirati in distribuirati) in izobraževanje (posredniki v izobraževalnem sistemu so specifika mladinske književnosti) (Lluch, 2003, str. 29–33). Literarno posredništvo na področju mladinske književnosti je zelo široko in *»sega na tako raznolika področja, kot je spodbujanje aktivnega državljanstva, opismenjevanje in šolske literarnovedne vsebine, ki so danes še posebej pomembne.«* (Colomer, 2002, str. 3).

Posredništvo je pogosto povezano s promocijo in motiviranjem za branje. Kot snovalko različnih bralnomotivacijskih projektov, ki jih vodim v okviru založbe

4 Slovenska didaktika razlikuje med prostočasnim in kurikularnim branjem (Krakar Vogel) ter zasebnim branjem in bralnim dogodkom (Saksida, 2017, str. 318).

Malinc, me zanima, kako s spodbujanjem pozitivnih izkušenj⁵ mlade udeleženke projektov *Leo, leo; Odrpta knjiga: GG4A* in *Španska vas* trajno zavezati branju in knjigi. Pri tem v navedenih projektih z uporabo konstruktivizma (Vigotski; Valera in Maturana) zavestno vključujemo vse otroke v skupini ali razredu, predvsem pa se oddaljujemo od »zaprtega« načina dela, ki ga večinoma prakticira naša šola,⁶ ne pa tudi od literarnovednih vsebin, ki jih skušamo posredovati skozi igro, čustva in vzgojo (*Leo, leo* in *Španska vas*) ter s pomočjo igrifikacije (*Odrpta knjiga: GG4A*). Igra so namreč čustva, izziv, užitek, različne možnosti, domišljija, ustvarjalnost, preplet naučenega z novim (González, 2003, str. 53).

Vsi navedeni projekti temeljijo na dolgoletnem izvajanju samocenzure v obliki refleksije in preseganja še daljšega lastnega pedagoškega dela, večinoma temelječega na predavanjih *ex cathedra*. Tudi moja izkušnja je namreč enaka spoznanju Montserrat Sarto, ki je trdila, da poučevanje branja ne zadošča: če bi zadoščalo, bi bili vsi, ki končajo šolanje, avtonomni bralci. Raziskave, tudi zadnja *Bralna kultura in nakupovanje knjig v Sloveniji*, kažejo, da ni tako. Mehiški raziskovalci pa vzroke za podobne rezultate povsod po svetu pripisujejo predvsem branju z utilitarnimi cilji, predvsem kot izhodišče za učenje in pomnjenje. »*Hkrati sta z redukcijo vloge branja razvoj tehnologije in sredstev množičnega obveščanja prinesla pravo poplavo informacij, zaradi česar šola ni več edini prostor, kjer jih je mogoče pridobiti. Zabavna elektronika je s svojimi raznolikimi in prepričljivimi podobami, vidno-motoričnimi izzivi in čutnimi dražljaji /.../ le zapolnila praznino, ki jo je za seboj pustilo zanemarjanje igranja z informacijami v šoli.*« (González, 2003, str. 54).

Za literarno posredništvo, piše Felipe Munita, je ključna metafora mostu in križišča, odprtosti proti drugim, dajanja smisla (2014, str. 36–44), ali – kot so zapisali na francoskem Nacionalnem centru za mediacijo – »*za voljo do odpiranja poti, gradnje mostov in vzpostavljanja povezav, kjer te ne obstajajo*« (navedeno po Munita, 2014, str. 39). Za to gre tudi pri medgeneracijskem branju, ker so moja cenzorska tipala sproti popravljala slovnične in druge napake, ko sem besedila glasno prebirala svojim otrokom in otrokom v bralnih projektih. Pri glajenju svojih prevodov mladinska besedila še vedno prebiram naglas.

Še enega vidika cenzure bi se rada dotaknila v povezavi z branjem: nevidne cenzure, o kateri se sploh ne sprašujemo in je povezana s svetovnim jezikovnim sistemom (De Swaan, 2001), ki je zgrajen na hierarhičnih povezavah med jeziki. Te običajno potekajo od spodaj navzgor, od perifernih (večinoma govornjenih) prek centralnih (večinoma državnih), supercentralnih (13 svetovnih jezikov) k

5 »*Bralna motivacija je nadpomenka za različne motivacijske dejavnike, ki spodbujajo človeka k branju, dajejo bralnemu procesu smisel in pomagajo posamezniku, da želi bralno izkušnjo ponoviti*« (Pečjak in Gradišar, 2002, str. 51). Zato Sonja Pečjak in Ana Gradišar kot pomemben element notranje bralne motivacije izpostavljata bralne interese kot »*sprožilce za vzbujanje pozornosti, kar pomaga tudi pri zapomnitvi*« (2002, str. 65) in pomenijo »*pozitivna čustva do nečesa*.« Rodijo se »*v prijetni izkušnji, ki vzbudi željo in pričakovanje, da bi se ta dejavnost ponovila*« (2002, str. 66), za njihov razvoj, poglobljanje in vzdrževanje pa morajo biti izpolnjeni pogoji, kot so doživljanje zadovoljstva (uživanje) v dejavnosti, občutek nezahtevnosti in varnosti (dejavnosti niso pretežke, zato se otrok počuti varnega), občutek dovršenosti (napredovanja) ter odobravanje in sprejemanje v socialnem okolju (prav tam).

6 »*Zaprta*« način dela od vseh učencev zahteva enake rezultate in doseganje istih standardov znanj ne glede na njihovo različnost in specifičnost; temelji na enosmerni komunikaciji, ki učenje razume kot vlivljanje znanja, večinoma na način predavanja, poslušanja in povzemanja slišane.

hipercentralnemu jeziku, ki je danes angleščina (navedeno po Zlatnar Moe idr., 2017, str. 29). Zato je svetovni literarni sistem zelo zaprt prostor, ki mu vladajo »specifična razmerja moči, procesi in mehanizmi« (Casanova, 2004, navedeno po Zlatnar Moe idr., 2017, 31), kar v globaliziranem svetu pomeni vedno večjo nadvlado angleščine in vse več prevodov iz nje. V tem primeru je moje cenzorsko orožje književna raznolikost: na mojih bralnih seznamih je manj angleško pišočin avtoric in avtorjev, prednost dajem manjšim, perifernim literaturam in glasovom ter besedilom ženskih avtoric, ki mojega bralskega horizonta ne zožujejo, temveč ga razpirajo.

Cenzura pri prevajanju

Ko sem pred leti raziskovala recepcijo Federica Garcíe Lorce v Sloveniji, sem ugotavljala, da so bili Udovičevi prevodi pesmi tega v svetu in tudi pri nas najbolj znanega španskega pesnika (prva izdaja zbirke *Pesem hoče biti luč* je v slovenskem prevodu izšla 1958) veliko drznejši, kot si je tedaj upala biti sodobna slovenska poezija (Pregelj, 2006, str. 1092). To seveda ni presenečenje, saj se je slovenska literatura konstituirala skozi prevod (Stanovnik, 2005), ki je v slovenskem literarnem polju vseskozi ohranil pomembno vlogo: da primerov za to trditev ne bi iskali predač, se spomnimo le pomena prevedenih besedil za vznik slovenske problemske mladinske literature (Lavrenčič Vrabec, 2001; Kos, 2013, str. 11–12).

V povezavi s tem je pomenljiv odlomek is spremne besede Igorja Saksida k romanu *Gorila na luni* grške avtorice Eleni Katsamá, ki ga je v slovenščino prelila Klarisa Jovanović:

Bilo se je plat zvona, ko so se pred leti za tekmovalno ali domače branje pojavljali problemski romani, češ da bodo mladi bralci posnemali jezik (predvsem vulgarizme) in dejanja književnih oseb, saj se je prižigalo sirene na javnozdravstvenih ustanovah, češ da dijaki ne smejo pisati eseja o samomoru književne osebe, saj da bodo, samotni in nemočni, njeno dejanje posnemali ... Pojasnila /.../ niso zalegla, kot tudi ne tehtnejše utemeljitve, da (ne)varnih knjig ni, saj lahko take ali drugačne nepredvidljive čustvene in drugačne odzive spodbudi katera koli knjiga. *Debeluška* Janje Vidmar lahko kljub povsem nasprotnem sporočilu vodi v anoreksijo, čudovita ljubezenska pesem pa v depresijo (ali še kaj hujšega), če je bralec tik pred branjem doživel boleč razhod z ljubljeno osebo. Drugi primer nas vodi k motivom spolnosti v književnosti za mlade. /.../ Spet bo zastoj razlagati o pomenu kritičnega branja – npr. o tem, kako in zakaj je prav tako prikazan pogled otroka, ki mu, prepuščenemu samemu sebi, ostane le še osuplost »pred nepredstavljivo gmoto dveh prepletenih, golih teles, ki sta se za povrhu še mikastili«. In nič ne pomagajo opozorila v danes že kar klasičnih razpravah o tovrstnih delih – da namreč neznanje povzroča več škode kot seznanitev s temami, ki so bile v književnosti za mlade vrsto let na obrobju. (Saksida, 2020, str. 381–382).

Tudi moja prevajalska praksa večinoma pritrjuje uvodni trditvi in ker sem ta razdelek že začela z Lorco, naj ga z njim tudi nadaljujem: ena najbolj znamenitih pesniških zbirk granadskega pesnika je *Ciganski romansero* (*Romancero gitano*), ki jo je v slovenščino prevedel Aleš Berger. Tudi sama sem sodelovala pri tej izdaji – kot avtorica besedila o Lorcovem življenju – in ob pogovorih s kolegom, ki je romances prevajal z asonancami, se ne spomnim, da bi se kdaj nagibal k slovenjenju in uporabi politično koreknejšega *Romskega romansera*. Kot namreč piše Darja

Lavrenčič Vrabec, skličujoč se na *American Library Association*, so najpogostejši motivi za cenzuriranje družinske vrednote, vera, politični pogledi in pravice manjšin (Lavrenčič Vrabec, 2002, str. 47). S Cigani in Romi smo se z lektorico, predvsem pa s prevajalkama in prirediteljicama Bredo Podbrežnik Vukmir in Klariso Jovanović ukvarjale tudi ob knjigi *Čudežna drevesa*. V neki pravljici se namreč pojavi »Ciganček« in preverjale smo, ali bi besedilo vzdržalo »Romčka«, pa je uporaba slednjega zvenela tako polikano in neavtentično, da ga tudi priredba, literarizacija in posodobitev pravljice niso vzdržale.

Manjšina, ki sem jo tudi srečevala v svojih prevodih, so istospolno usmerjeni in občutek imam, da ta besedila pri večini bralske populacije povzročajo več nelagodja. Kot prevajalka besedil Suzane Tratnik v španščino nisem imela pretiranih težav, saj je spolnost, povezana z ženskim telesom, v družbi pogostejša in manj problematizirana. Večji izziv so bila besedila homoseksualnih avtorjev: v biografiji *Preden se znoči* me je Reinaldo Arenas izzival s poimenovanjem gejev glede na položaj pri ljubljenju, Lawrence Schimel, avtor gejevskih erotičnih kratkih zgodb *Brada za dva*, pa z repetitivnostjo in zares širokim naborom različnih poimenovanj za moške spolne organe. Ker so to besedila za odrasle, se kakšnih posebnih negativnih odzivov ne spomnim. Knjiga o spolnosti za mlade *To ni knjiga o seksu* španske bloggerke Chusite Fashion Fever je bila tudi izziv, saj prinaša različna, tudi zelo pogovorna poimenovanja spolnih organov in različnih oblik spolnosti. Knjiga predstavlja tudi najpogostejše položaje istospolnih parov. Odzivi nanjo so bili pri odraslih bolj medli, pri mladostnikih, starih okoli 14 let (knjiga ima oznako 14+), pa navdušeni. Močno pa me je presenetil odziv na kartonki *Zdaj ni čas za igro* in *Zgodaj zjutraj* Lawrence Schimla, ki je pri nas tudi priznani mladinski avtor, prejemnik zlate hruške za slikanico *Cecilija in zmaj*.

Kartonki tematizirata večerno in jutranjo rutino: prva nenadno budnost pri otrocih, preden se je treba odpraviti v posteljo in priprave na spanje, druga pa jutro, ko sta pokonci le muca in deklica, ki si sama pripravi zajtrk. V obeh kartonkah se pojavita tudi istospolni družini, a sta v besedilu omenjeni le mimogrede, tudi ilustracija se na spečih mamicah in tekajočih očeti pomudi zgolj za hip. Kartonki sta bili deležni nekaj negativnih odzivov na družabnih omrežjih, je bila pa njuna izdaja v nekaterih drugih državah zares cenzurirana:⁷ v ruščini ima kartonka, ki združuje oba knjižna naslova, oznako 14+ in NGO, pri kateri je izšla, je bila zaradi tega knjižnega naslova s strani ruskega režima prepovedana. Tudi prodaja madžarske izdaje je bila otežena, saj je ena od knjigarn, kjer je bila slikanica naprodaj, kaznovana s plačilom globe.⁸

Je pa pri prevajanju precej običajno popravljanje pomenskih zdrsov, sintaktičnih neujemanj in stilskih robotosti, sicer bi bralci te lastnosti izvirnika ob svojem branju pripisali prevodu. Tako sem v enem od besedil popravljala *bildesroman* v *bildungsroman*, junaka, ki ga je avtorica poslala na počitnice, potem pa mu (sredi počitnic) naložila šolsko domačo nalogo, sem pustila na počitnicah in še bi lahko naštevala. Skratka, pri večjem številu različnih besedil so oblike mehke cenzure pač različne.

7 Oba naslova sta doživela vrsto prevodov in ponatisov: po avtorjevih podatkih doslej beležita vsak po 56 izdaj v 43 jezikih.

8 Obe obliki cenzure sta bili deležni precejšnje mednarodne pozornosti, o njej so pisali v *The Guardianu*, na strani mednarodnega združenja založnikov, španskem časniku *El diario*, francoskem *Figaróju*, *Actualité* in *Sphere closure*.

Cenzura pri urednikovanju

Uredniško delo je ob vseh naštetih najkompleksnejše: ob ustvarjalnem vidiku svojega poklica je urednik in/ali urednica vedno povezan tudi z veliko konkretnjšim svetom, ki ga določajo pravila trga; njegov in njen položaj je prehodni in povezan s simbolnim in ekonomskim kapitalom. Marijan Dović to še natančneje opredeli z besedami: delo založnika je omejeno (pogojeno, hkrati pa je lahko tudi spodbujeno) z ekonomskimi, ideološkopoličnimi vidiki in socialnimi omrežji (Dović, 2010, str. 49).

To konkretno pomeni, da je urednica sicer poimensko manj izpostavljena kot prevajalka, da torej ni avtorica svojega dela, kot so to pisec in/ali piska besedila, prevajalka in prevajalec ali ilustrator in ilustrator, po drugi strani pa je njena teža (in odgovornost) pri odločitvi za izdajo knjige veliko večja. Poteka v stalnem motrenju literarnega polja, zaznavanju praznih lis in odločanju, kaj, koliko in kako bi jih želela zapolniti. Tu procesi cenzure, predvsem pa samocenzure potekajo stalno, tako rekoč vsak dan in najpogosteje v dialogu z avtoricami in avtorji.

Nekaj premislekov sem že omenila v prejšnjem razdelku, v povezavi s *Čudežnimi drevesi*, v nadaljevanju pa navajam še nekaj primerov.

V okviru zadnjega evropskega prevodnega projekta *Pokrajine evropske književne raznolikosti* smo na založbi Malinc med drugim izdali tudi knjigo Juana Kruza Igerabideja *Grigor in čebela*. Prevod je opravila skupina študentk in študent hispanistike pod mentorskim vodstvom Maje Šabec in Urše Geršak.⁹ Pri prevajanju se je že takoj na začetku besedila pojavil problem: »Šestletni deček Grigor živi v soseski, v kateri so zgradili čudovit nov park, čisto blizu njegovega doma. Deček je nad novim parkom navdušen. Takoj ko pride iz šole, jo ucvre v park in nikakor ga ni mogoče spraviti od tam.« (Igerabide, 2024, str. 5). V izvirniku je deček star štiri leta, kar je bilo po mnenju prevajalk in prevajalca premalo, da bi lahko sam hodil v park, brez spremstva staršev. O tem so se študentke in študent najprej pogovorili v skupinah, v katerih je potekalo delo, nato z mentoricama, pa še z avtorjem in urednico. Skupaj smo se odločili, da dečka za dve leti postaramo.

Juan Kruz Igerabide je ob izidih prevodov svojih del že večkrat obiskal Slovenijo. Na enem teh potovanj je nastala tudi knjiga *Ilargiaren xuxurla (Lunino šepetanje)*, ki se dogaja na Malem Okiču v Halozah, deloma tudi na Ptuj, in v kateri je popisano običajno počitnikovanje, ki postane posebno, ko se družina sreča z medvedom in pomaga pri porodu begunki, ki se med prezgodnjim porodom zateče po pomoč v družinsko počitniško hišo. Migracije se v mladinski književnosti pogosto pojavljajo in knjigo, ki je bila v svojem španskem prevodu deležna precej pozornosti, bi slovenski bralci verjetno brali z zanimanjem. Nekatere bralce pa bi, se bojim, presenetilo migrantsko zrcalo, ki ga pred Slovenijo postavi baskovski avtor. Njegovo besedilo je pisano tudi malce hudomušno, predvsem pa z zanj značilno empatijo do šibkejših, tokrat migrantk in migrantov. Vprašanje, ki si ga pri tem zastavljam, je, ali bi slovenski bralci besedilo sprejeli z

9 Tokratno sodelovanje ni bila prva izkušnja sodelovalnega prevajanja, saj smo v podobni obliki sodelovali že pri prevajanju *Paragvajskih pravljic*, o kateri sta mentorici napisali članek z naslovom *Sodelovalno učenje pri pouku prevajanja na primeru antologije paragvajskih pravljic* (Geršak in Šabec, 2021, str. 553–570).

enako naklonjenostjo do ljudi v stiski, kot je to v knjigi storila opisana slovenska družina (in španski bralci, pa tudi avtor besedila).

Besedila s tematiko samomora in razmišljanja o njem so bila v Sloveniji pogosto predmet glasnega neodobravanja.¹⁰ Mladinski roman *Moja resnična zgodba* Juana Joséja Millása pa se začne ravno z razmišljanjem o tem. Glavni junak premišljuje o tem, da bi samomor storil tako, da bi se vrgel z mostu. Da bi preveril, kako deluje težnost in kako bi v globino omahnil sam, z mostu vrže frnikolo, ta pa pade na avto, ki ravno tedaj zapelje pod mostom, ter povzroči hudo prometno nesrečo, v kateri umre celotna družina z izjemo dekleta, ki ima po nesrečnem dogodku hujšo telesno okvaro in se pozneje zbliža s fantom, ki je nesrečo povzročil. Uredniška dilema ob objavi tega izjemnega besedila valencijskega avtorja, ki je bilo ovrednoteno tudi z zlato hruško, je bila, ali na hrbtni strani naslovnice omeniti poskus samomora in frnikolo kot preskus težnosti in predpripravo nanj. Odločili smo se, da omembo izpustimo in se osredotočimo na druge vidike besedila.

Pri mladinskem besedilu Jasminke Petrovič *Poletje, ko sem se naučila leteti*, ki ga pripravljamo, sva se s prevajalko Klariso Jovanović veliko pogovarjali, ali naj v slovenskem prevodu ohrani kletvice, ki se pojavljajo v izvirniku (kjer zvenijo povsem drugače kot v slovenščini), predvsem pa o različnih registrih v besedilu: bolj ali manj pogovornem tonu in razlikovanjem med različnimi dialekti, ki določajo srbski izvirnik. Kako sva se odločili, bo kmalu mogoče prebrati tudi v prevedenem romanu.

Pregled primerov mehke cenzure pri uredniškem delu pa naj sklenem s prevodom *Modrosti nilskih konjev* Petra Svetine v španščino. Prevod *Los sabios hipopótamos* sta opravili Florencia Ferre in Barbara Vuga, predvsem prva (po rodu Argentinka) si je močno želela, da bi bil prevod objavljen v različici španščine, ki jo govorijo na latinskoameriškem jugu, v Argentini in Urugvaju. Ker je knjiga izšla v koprodukciji založb Malinc in ¡Más pimienta!, sva premislek opravili z urednico Susano Aliano Casales in se odločili za nevtralno različico španščine, ki so jo bralci v Španiji, kot so mi povedale nekatere učiteljice, razumeli kot preveč nevtralno oz. zaradi rabe nekaterih besed celo preveč latinskoameriško. Po posvetovanju z avtorjem smo v španski izdaji opustili kajenje in pitje piva ter ju nadomestili z družbeno manj nesprejemljivi razvadami: kavo in bomboni. Najino premišljevanje je upoštevalo vlogo in tradicijo prevoda v španskem govornem področju, kjer se prevajalci praviloma izogibajo pretiranim jezikovnim zaznamovanostim (rabi dialekta, rabi specifik latinskoameriškega govora) in pretiranim časovno-prostorskim določenostim. Prevajalke in prevajalci v Španiji elemente tujosti, kot je v svojem prispevku v reviji *Otrok in knjiga* zapisala Lourdes Lorenzo, pogosto podomačujejo in s tem tuje besedilo skušajo še bolj približati španskim (in galicijskim) bralcem (2023, str. 62–69).

¹⁰ Navajam nekaj odmevov iz zadnjih let, povezanih z naslovi maturitetnih esejev: Marko Radmilovič, *S samomorom do mature* (<https://www.rtvsllo.si/kolumne/s-samomorom-do-mature/421517>), SloLit (<https://mailman.ijs.si/pipermail/slovlit/2017/005963.html>).

Sklep

Postopki avtocenzure v štirih različnih delovalnih vlogah, opisani v tem prispevku, segajo večinoma na področje implicitne (formalno nedorečene) in mehke samocenzure, ki večinoma predvidevajo in delujejo na mestih, ki bi se bralkam in bralcem lahko zdela sporna. Proces samocenzure se aktivira po tehtnem premisleku in po opravljenem dialogu. A ker gre za zelo subtilno področje – nenazadnje bi se pri mnogih od navedenih primerov lahko vprašali že, ali sploh gre za obliko cenzure oz. samocenzure – je kriterij odločanja v resnici vedno arbitraren, hkrati pa, tako se vsaj dozdeva, tako pogost, da ga brez samorefektivne lupe ne bi niti opazili.

Povzetek

Prispevek se teoretsko naslanja na sistemske raziskave literature in iz teh izhajajoče raziskave o cenzuri, ki jih je v našem prostoru razvijal predvsem Marijan Dovič. Ker se pojem cenzure »*izogiba dokončni opredelitvi*« (Dovič, 2008, str. 9), moj premislek ob formalnih in institucionalnih razsežnostih upošteva predvsem neformalne, implicitne vidike cenzuriranja, ki delujejo tudi v samocenzuri. Večinoma kombinira dva pogleda: preventivnega (tj. premislek o morebitnih bralskih zavračanjih besedila) in retroaktivnega (primere, ko je dejansko prišlo do cenzure in represije), ki jih aplicira na področja raziskovanja, branja, prevajanja in urednikovanja.

Na področju znanstvenega raziskovanja koncept odprte znanosti kontrastira s primerom institucionalnega ignoriranja in oviranja v primeru raziskave o Branislavi Sušnik, kar razume kot klasičen poskus cenzuriranja s strani nosilcev družbene moči. Na primeru branja mladinske književnosti izpostavi pomen literarnih posrednikov, pri snovanju in izvedbi bralnomotivacijskih projektov pa na samorefleksiji temelječo samocenzuro, ki delavnice zavestno odmika od prevladujočega dela v šoli ter jih približuje igri(fikaciji), čustvom in vzgoji. Dotakne se tudi nevidne cenzure, povezane s svetovnim jezikovnim sistemom, kjer hipersupercentralni jezik (angleščina) vedno bolj narekuje prevodne trende in izbiro besedil. Na področju prevajanja preverja trditev, ali je prevod lahko drznejši od slovenskega izvirnika ob prevodih romana *Gorila na luni* Eleni Katsamá, zbirke pravljic *Čudežna drevesa* ter kartonk *Zgodaj zjutraj* in *Pozno je že* Lawrence Schimla, ki sta različne oblike cenzure doživeli v Rusiji in na Madžarskem. Mimogrede omeni tudi nekaj primerov popravljanja prevedenega besedila. Na področju urednikovanja pa predstavi odločitve o spremembi starosti glavnega lika, tematike, ki Slovenijo povezuje z migracijami, omenjanja samomora ter kletvicah in rabi narečja, pa tudi odločitve o rabi nevtralne španščine pri prevodu *Modrosti nilskih konjev* Petra Svetine v španščino.

Literatura

- Analiza ankete o stanju v jezikovnih poklicih* (april 2020). https://belaknjigaoprevajanju.splet.arnes.si/files/2020/12/analiza-ankete_maj-2020_interpretacija-in-primerjava_kristina_grafi_v3_KONCNA-2.pdf
- Dović, M. (2004). *Sistemske in empirične obravnave literature*. Založba ZRC.
- Dović, M. (2010). Urednik in posredniška funkcija v literarnem sistemu. *Primerjalna književnost*, 33(2), 47–57.
- Colomer, T. (2002). El papel de la mediación en la formación de lectores. V *Lecturas sobre lecturas*, (str. 9–29). Consejo Nacional para la Cultura y las Artes.
- De Swaan, A. (2001). *Words of the World: the Global Language Sistem*. Polity Press.
- Geršak, U. in Šabec, M. (2021). Sodelovalno učenje pri pouku prevajanja na primeru antologije paragvajskih pravljic. *Vestnik za tuje jezike*, 13(1), 553–570.
- Hunt, P. (1994). *An Introduction to Children's Literature*. University Press.
- Igerabide, J. K. (2023). *Ilargiaren xuxurla*. Giltza.
- Igerabide, J. K. (2024). *Grigor in čebela*. Malinc.
- Katsamá, E. (2020). *Gorila na luni*. Malinc.
- Kos, G. (2013). Slovenski mladinski problemski roman. *Otrok in knjiga*, 40(87), 5–16.
- Lavrenčič Vrabec, D. (2001). Bolečina odraščanja. *Otrok in knjiga*, 28(52), 40–51.
- Lavrenčič Vrabec, D. (2002). Cenzura in druge oblike prepovedovanja knjig ter mladinska književnost. *Otrok in knjiga*, 29(53), 38–54.
- Lluch, G. (2003). *Análisis de narrativas infantiles y juveniles*. Universidad de Castilla-La Mancha.
- Lorenzo, L. (2023). Mladinska literatura v galicijskih in španskih prevodih: različne vloge posrednikov. *Otrok in knjiga*, 49(113), 62–69.
- Mikolič Južnič, T. (2019). Slovenski prevajalski trg: pregled stanja. V B. Pregelj (ur.), *Bela knjiga o prevajanju 2018. Premiki na področju prevajanja, tolmačenja, podnaslavljanja in lektoriranja v Sloveniji* (str. 78–82). Društvo slovenskih književnih prevajalcev.
- Mlakar Pučnik, K. (2019). Anketa Lektorskega društva Slovenije o vrednotenju lektorskih storitev. V B. Pregelj (ur.), *Bela knjiga o prevajanju 2018. Premiki na področju prevajanja, tolmačenja, podnaslavljanja in lektoriranja v Sloveniji* (str. 85–87). Društvo slovenskih književnih prevajalcev.
- Munita, F. (2014). *El mediador escolar de lectura literaria. Un estudio del espacio de encuentro entre prácticas didácticas, sistemas de creencias y trayectorias personales de lectura*. Disertacija. Barcelona.
- Pečjak, S. in Gradišar, A. (2004). *Bralne učne strategije*. Zavod za šolstvo.
- Pennac, D. (1996). *Čudežno potovanje: knjiga o branju*. J. Pergar.
- Perenič, U. (2010). *Empirično-sistemske raziskovanje literature. Konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri*. Slavistično društvo Slovenije.
- Perić, T. in Dolanc, M. (2019). Povprečna prevajalka dela vedno, pa naj bo vikend, praznik, noč ali dopust. V B. Pregelj (ur.), *Bela knjiga o prevajanju 2018. Premiki na področju prevajanja, tolmačenja, podnaslavljanja in lektoriranja v Sloveniji* (str. 83–84). Društvo slovenskih književnih prevajalcev.

Potočnik Černe, U. in Malej, G. (2019). Portreti slovenskih književnih prevajalk in prevajalcev. V B. Pregelj (ur.), *Bela knjiga o prevajanju 2018. Premiki na področju prevajanja, tolmačenja, podnaslavljanja in lektoriranja v Sloveniji* (str. 95–97). Društvo slovenskih književnih prevajalcev.

Pregelj, B. (2006). Ljubim te, zeleno, ljubim. *Sodobnost*, 70(9/10), 1090–1100.

Pregelj, B. (2019a). Nekaj podatkov za oris profila slovenskih prevajalk in prevajalcev. V B. Pregelj (ur.), *Bela knjiga o prevajanju 2018. Premiki na področju prevajanja, tolmačenja, podnaslavljanja in lektoriranja v Sloveniji* (str. 65–77). Društvo slovenskih književnih prevajalcev.

Pregelj, B. (2019b). O čem govorijo ankete med prevajalci in lektorji. V B. Pregelj (ur.), *Bela knjiga o prevajanju 2018. Premiki na področju prevajanja, tolmačenja, podnaslavljanja in lektoriranja v Sloveniji* (str. 101–103). Društvo slovenskih književnih prevajalcev.

Pregelj, B. (2020). Svetovna slovenska mladinska književnost. *Otrok in knjiga*, 47(108), 5–15.

Pregelj, B. (2023). Prevod kot orodje globalizacije in internacionalizacije. *Otrok in knjiga*, 50(116), 84–93.

Saksida, I. (2017). Sodelovanje bralne skupnosti pri dialoškem bralnem dogodku. V T. Bešter in D. Vovk (ur.), *Povezovanje, sodelovanje, skupnosti : ustvarimo državo bralcev : zbornik referatov = Connection, collaboration, communities : building a country of readers : proceedings* (str. 315–328). Zveza bibliotekarskih društev Slovenije = Slovenian Library Association.

Saksida, I. (2020). Anatomija strahu. V E. Katsamá, *Gorila na luni* (str. 379–389). Malinc.

Schimel, L. (2020). *Zdaj ni čas za igro*. Malinc.

Schimel, L. (2020). *Zgodaj zjutraj*. Malinc.

Stanovnik, M. (2005): *Slovenski literarni prevod 1550–2000*. Založba ZRC, ZRC SAZU.

Ustava Republike Slovenije. Ljubljana : IUS Software, GV založba, 2016.

Zakon o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti (ZZrID) : Uradni list RS, št. 186/21, 2022.

Zlatnar Moe, M., Žigon, T., Mikolič Južnič, T. (2017). *Center in periferija: razmerja moči v svetu prevajanja*. ZIFF.